

УДК 347.97

С. В. Гладій

СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Конституційний принцип «влада народу є джерелом, основою формування всіх державних органів» безпосередньо стосується й судової влади. Держава та суспільство по-різному оцінюють стан легітимності судової влади, проте важливо, щоб існував баланс їх інтересів у цій сфері, встановлення якого свідчитиме про легітимність судової влади.

Підґрунтя ідеї про право народу брати участь у державній політиці щодо організації й функціонування судової влади становить класичне розуміння демократії як специфічної форми та способу організації суспільно-політичного життя, коли громадяни та їх об'єднання мають реальну можливість брати участь у процесі реалізації державної влади, впливати на формування й реалізацію державної політики [1]. Водночас реалії сьогодення свідчать про наявні серйозні перешкоди щодо реалізації права народу на участь у розробці державної політики в аспекті організації та функціонування судової влади. І.В. Гладуняк справедливо відзначив: «Подальше відчуження суспільства й державної влади в розробці державної політики підриває саму основу демократії та демократичного врядування, оскільки механізм державного управління (у тому числі за посередництвом механізмів судової влади) починає діяти незалежно від тих об'єктивних потреб, інтересів і прагнень, що кристалізуються на суспільному рівні. <...> Недостатній рівень залучення громадськості до формування та реалізації державної політики призводить до поступового прискорення процесів делегітимації державної влади, оскільки влада, що не діє в інтересах суспільства, влада, яка не спирається на громадську думку, апріорі не може бути легітимною» [2, с. 676]. Вважаємо, що це зауваження є надзвичайно актуальним і в контексті легітимації судової влади.

Дійсно, судова влада, на відміну від законодавчої та виконавчої, є найбільш відмежованою від суспільства: суспільство безпосередньо не бере участь у формуванні суддівського корпусу (легітимація носіїв судової влади суспільством відбувається опосередковано через суб'єктів, яких суспільство самостійно обрало, – народних депутатів та Президента України); доступ до статусу носія судової влади є обмеженим (щонайменше віковим та освітнім цензом); суспільство не є учасником формування політики судової влади, не може вплинути на зміст судового рішення, оскільки діють гарантії незалежності суддів, недопустимість впливу на суддю, його підкорення лише закону тощо. Щодо останнього, як зауважує К.А. Бабенко, постановлення складних у змістовному розумінні (тому не зрозумілих громадськості) судових рішень та відсутність роз'яснень суду причин і підстав їх ухвалення знижує легітимність судової влади, довіру населення до суду. Звісно, це не означає, що суд має «підлаштовуватися» до громадської думки, проте в разі виникнення принципової розбіжності між позицією суду й панівними настроями суспільства органи судової влади повинні зробити все, щоб пояснити, обґрунтувати та популяризувати причини винесення того чи іншого рішення. Лише тоді, на ду-

мку науковця, можна здолати прірву, яка так часто виникає між судом і громадянами, сформувавши ставлення до суду як до об'єктивного, професійного й справедливого органу державної влади [3, с. 211–213]. На жаль, ми не можемо повністю погодитися з висловленою позицією, оскільки, як було сказано вище, незважаючи на публічний характер судової влади, вона має відмінності від законодавчої та виконавчої влади, пов'язані з її специфічною сутністю, особливою природою. Отже, не можна автоматично накладати кальку суспільних механізмів легітимації влади, які є притаманними (і доречними) для законодавчої та виконавчої влади, на судову владу. На наш погляд, закон встановив єдиний правильний спосіб пояснення мотивів прийняття рішень суддею: вимоги щодо їх законності, обґрунтованості та вмотивованості. Тобто всі можливі мотиви й пояснення щодо прийнятого суддею рішення формуються ним у самому рішенні (структура актів законодавчої й виконавчої влади не передбачає таку можливість взагалі або надає фрагментарно, лише в преамбулі таких актів, тому носії цих гілок влади змушені додатково пояснювати суспільству мотиви прийняття своїх рішень). Для додаткової аргументації нашої позиції наведемо приклад конституційної норми Франції. Зокрема, Конституція Франції 1958 р. розмежовує поняття «судовий авторитет» і «політична влада». Автори цього законодавчого положення виходили з того, що влада завжди є інновацією – програмною дією, тому законодавча й виконавча влада самі визначають «порядок денний своєї діяльності», тоді як авторитет такою властивістю не володіє, оскільки в юрисдикції суду знаходяться лише ті спори, які віднесено до його підвідомчості та за розв'язанням яких до нього звернулися сторони [4, с. 11].

Отже, постає логічний висновок: на зазначене питання слід поглянути під іншим кутом зору. Необхідно підвищувати авторитет судової влади та правову культуру суспільства в напрямі досягнення такого стану, коли в суспільстві навіть не виникне думка щодо несправедливості судового рішення, можливості його публічно обговорювати, давати йому правову оцінку тощо. Судова влада повинна вважатися найвищим і єдиним повноважним арбітром у суспільно-правовому спорі, а суспільство повинне безумовно підкорюватися її владним велінням. Зрозуміло, що така ситуація можлива лише за умови високого суспільного авторитету судової влади.

Слід відмітити, що поняття «авторитет суду», «авторитет судової влади» є слабо розробленими в науці. Причини такого стану справ є очевидними: за радянського періоду цим поняттям майже зовсім не приділялося уваги, оскільки дослідникам тих часів не досить зрозумілою була природа як самого суду, так і влади, що ним здійснювалася. Суд розглядався як складовий елемент командно-адміністративної машини, в авторитеті якої тоді ніхто не сумнівався. Оскільки авторитетом апіорі володіла ціла влада, то окрема – радянський суд – була авторитетом самою собою [5, с. 5]. Саме тому сьогодні проблема авторитету судової влади вимагає ініціативної постановки, нових підходів і теоретичних розробок.

Про рівень авторитету суду можна складати судження на підставі оцінок, які походять як з офіційних державних органів влади, так і з різних суспільних утворень та від окремих юристів-професіоналів. Давно стверджується, що охорона авторитету суду є функцією верховної влади [6, с. 259]. Витоки авторитету судової

влади нерозривно пов'язуються із загальним рівнем розвитку права, якістю правосвідомості конкретного народу, збалансованістю судово-правової політики, а також із порядком формування судів, самостійністю, незалежністю й непідкупністю суддів, законністю їх діяльності [4, с. 11].

Зазначене приводить нас до висновку, що настанова підвищення авторитету судової влади в суспільстві викликає необхідність гармонізації взаємин між судовою владою й суспільством (громадською думкою), до того ж суди повинні відігравати в цьому процесі активну роль і цілеспрямовано діяти з метою формування позитивного образу суду в суспільній свідомості. Адже запорукою стабільного й авторитетного становища судової влади в суспільстві є формування відповідної громадської думки – сталого переконання в правоті, незалежності та об'єктивності судової влади, що забезпечуватиме судовим рішенням своєрідний «кредит» громадської довіри, коли кожен громадянин, навіть не погоджуючись із винесеним судом рішенням, вважатиме його правильним і справедливим, зважаючи на загальне переконання в авторитеті судової влади [7, с. 277]. Однак знову підкреслимо, що питання правової культури й правосвідомості як суспільства, так і суддів є предметом окремого наукового дослідження.

Враховуючи специфіку судової влади, основними формами участі суспільства в процесі її легітимації є участь у процедурі формування суддівського корпусу, участь у процесі здійснення судочинства, суспільний контроль за якістю судових рішень. Розглянемо кожну з форм окремо.

Участь суспільства в процедурі формування суддівського корпусу. Одним з основних інструментів легітимації влади є участь народу в обранні її носіїв. Тобто механізм легітимації влади полягає в уповноваженні народом відповідних осіб на прийняття владних велінь, обов'язкових для всіх суб'єктів-членів певної спільноти. В Україні носії судової влади є єдиними носіями державної влади, які «уповноважуються» на прийняття загальнообов'язкових судово-владних велінь не шляхом прямого волевиявлення народу, а опосередковано через інші легітимні (обрані народом) інститути: Президента України та Верховну Раду України. Саме виданням акта останніми (Президентом України – указу про призначення на посаду судді, парламентом – постанови про обрання на посаду судді) легітимуються повноваження особи, щодо якої здійснено процедуру добору суддівських кадрів органами, відповідальними за формування професійного суддівського корпусу (Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Вищою радою юстиції України), на здійснення функцій державної влади, зокрема судової. Найявний механізм не можна назвати оптимальним із точки зору ефективної легітимації судової влади саме через відсутність безпосередньої участі народу в цьому процесі.

Більшість західних країн використовують ресурс участі народу у формуванні суддівського корпусу через інструмент виборності суддів населенням, тим самим підсилюючи гарантії легітимності судової влади. Не вдаючись до дискусії щодо переваг чи недоліків інституту виборності суддів населенням, констатуємо, що пряма участь громадян у формуванні суддівського корпусу є важливою формою суспільного контролю та механізмом легітимації судової влади. Слід погодитись із С.В. Прилуцьким, що в сучасних складних умовах перехідних економічних

відносин та модернізації публічної влади становлення незалежної й дієвої судової влади в Україні не може відбутися без прямої участі суспільства. Тим самим шлях до зародження громадянського суспільства в Україні має проходити через пряму участь громадян у формуванні суддівського корпусу, що до того ж стане запорукою незалежності суддів від тиску законодавчої та виконавчої влади, а також формою прямої відповідальності перед суспільством [8, с. 118].

Однак, на наше переконання, слід обережно поставитися до запровадження інституту виборності суддів у сучасній Україні. В умовах нинішнього рівня розвитку політичної системи, правової культури й правосвідомості суспільства, суддів, політичних діячів та інших суб'єктів суспільно-правових відносин досвід формування шляхом прямих виборів парламенту дозволяє прогнозувати, що результати запровадження інституту виборності суддів на цьому етапі розвитку України можуть бути загрозливими для інтересів суспільства. Запровадження виборності суддів можливе за умови досягнення і суспільством, і державою (в особі законодавчої та виконавчої гілок влади), і суддями абсолютного рівня розуміння цінності незалежності судової влади. На жаль, в Україні незалежність судді ще не стала цінністю ні для самих суддів, ні для представників інших гілок влади. Можливо, це так, оскільки незалежність часто асоціюється в нас із суддівським свавіллям. Крім того, особливість суддівської професії вимагає відповідного рівня кваліфікаційної підготовки кандидата на цю посаду, тому на розсуд громадськості повинні надаватися кандидатури з уже перевіреним і схвально оціненим високим рівнем кваліфікації. Нарешті, участь суспільства у формуванні суддівського корпусу не має закінчуватися моментом обрання судді, вона повинна використовувати ефективні засоби соціального контролю за діяльністю судді, а за необхідності (якщо суддя внаслідок своїх певних вчинків втрачає суспільну довіру) – ініціювати процедуру усунення судді від повноважень носія судової влади.

Вважаємо, що найбільш доцільним для вітчизняної судової системи може стати поетапне запровадження виборності суддів населенням зокрема через запровадження інституту мирових суддів та їх виборності територіальною громадою.

Участь суспільства в процесі здійснення судочинства. На наш погляд, враховуючи особистий досвід роботи на посаді судді, наявні в Україні форми залучення суспільства до безпосередньої участі в процесі здійснення судочинства (присяжні й народні засідателі) не є достатньо ефективними та не досягають повною мірою тієї мети, заради якої їх було впроваджено. І проблема полягає не в недосконалості самих форм, а швидше в низькому рівні громадської активності українців, правосвідомості та загальної правової культури. У більшості випадків ні присяжні, ні народні засідателі не виконують ні ролі спостерігачів від громадськості за процедурою вчинення публічної функції – правосуддя, ні ефективних помічників професійного судді в прийнятті справедливого рішення. На жаль, менталітет більшості жителів України не дозволяє поки що правильно оцінити надану законодавцем громадянам можливість залучення до здійснення судочинства як їх громадський обов'язок, як велику честь і довіру представити інтереси суспільства під час реалізації одного з видів державної влади – судової.

Значно більшим потенціалом щодо легітимації судової влади, підвищення суспільної довіри до її інститутів, на наше переконання, володіють виборні мирові судді. Метою створення мирових суддів є встановлення безпосереднього зв'язку територіальної громади із судовою системою, у якій кожен мировий суддя обирається безпосередньо населенням шляхом голосування. Ці суди повинні стати гарантами верховенства права (справедливості) шляхом застосування принципів і процедур судочинства, які були б конкретно зрозумілими й доступними для громадян, у встановленій окремим законом категорії справ [9, с. 125–126].

Отже, підсумовуючи викладене, зауважимо, що залучення представників суспільства до безпосередньої участі в здійсненні судочинства є дієвим інструментом у легітимації судової влади та однією з форм громадського контролю за судовою владою, що у свою чергу спонукатиме судову владу підтримувати довіру суспільства через належне (дисципліноване) ставлення суддів до своєї роботи та відповідність судових рішень закону й суспільним уявленням (тобто ухвалення справедливих рішень). Саме судові рішення є кінцевим результатом судової діяльності, на підставі оцінки його змісту відбувається осмислення суспільством свого ставлення до судової влади. Такий висновок обумовлює виокремлення наступної форми участі суспільства в процесі легітимації судової влади.

Суспільний контроль за якістю судових рішень. На наш погляд, якнайяскравіше природну сутність суспільного контролю за якістю судових рішень розкриває вислів видатного дореволюційного правника А.Ф. Коні, який зазначав: «Суддя не є простим знаряддям зовнішніх правил, який діє з байдужою регулярністю годинникового механізму. Суддя має вкладати у своє рішення всю свою душу та поряд із приписами позитивного закону керуватися беззаперечними й вічними вимогами людського духу» [10, с. 34]. Л.М. Москвич справедливо говорить із цього приводу: «Усі судові рішення повинні знаходити своє обґрунтування в системі юридичних норм, однак при цьому слід розуміти, що останні не поглинають усієї системи чинників, які впливають на ці рішення. Суддя завжди зорієнтований на результат в інтересах конкретної людини, проте з урахуванням огляду на соціально-політичні, моральні та інші цінності й норми своєї держави. Іншими словами, судді зобов'язані поєднувати інтереси громадянина, держави та особисті інтереси, наприклад, вони повинні враховувати можливі наслідки їх рішень і сприймати те, що найбільше сприяє суспільному благу. Інакше кажучи, вони мають дивитися на зміст судової справи дещо ширше: враховувати соціальні наслідки своїх рішень та в разі, коли недостатньо зрозумілі правила, де норми права залишають їм свободу вибору, приймати найкращі рішення в інтересах суспільства» [11, с. 243].

Отже, суспільний контроль за якістю судового рішення передбачає висновок про відповідність змісту судового рішення пануючим у конкретному соціумі уявленням про справедливість розв'язання певного соціально-правового конфлікту як соціального запиту до судової влади. При цьому в такому контексті до справедливості включається відповідність судового рішення як загальноприйнятим стандартам поведінки (як правило, вони визначені в законі), так і рівню правосвідомості конкретного суспільства. С.В. Моїсеев зазначив: «Перед суддею в його правозастосовній практиці постійно постають питання, пов'язані з обґрунтуванням судових

рішень, що мають глибинний філософський зміст: яка норма є правильною, яке рішення щодо конкретних обставин буде справедливим, яке рішення буде більше сприяти суспільному благу» [12, с. 10]. У цьому сенсі судова практика може стати більш ефективним регулятором суспільних відносин, оскільки, на відміну від норм законодавця, вона здатна швидше відгукнутися на потреби суспільства.

В Україні створено передумови для ефективного суспільного контролю за якістю судових рішень через інститути забезпечення доступності судових рішень, зокрема Єдиний державний реєстр судових рішень, публікації в офіційних виданнях вищих судових установ своїх рішень, гласність судочинства. Однак при цьому важливий інший момент – механізм донесення суспільством до судової влади своєї оцінки її рішень. Можливо, постане питання пояснення судом суспільству справедливості прийнятого рішення, тобто повинні бути передбачені механізми взаємодії, діалогу між суспільством і судом, у якому останньому повинна відводитись активна роль. За інших умов включаються делегітимаційні механізми, основним показником яких є створення суспільством власних інститутів розв'язання суспільно-правових конфліктів – недержавної юстиції.

Література

1. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 11 жовтня 1997 р. № 44-з [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
2. Гладунок І.В. Актуальні проблеми забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики / І.В. Гладунок // Держава і право : зб. наук. праць / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова), І.О. Кресіна та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – Вип. 35. – С. 675–683.
3. Бабенко К.А. Судова влада і громадська думка: проблеми взаємовпливу / К.А. Бабенко // Держава і право : зб. наук. праць / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова), І.О. Кресіна та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 19. – С. 210–219.
4. Мирова юстиція : [учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»] / [В.В. Захаров, А.А. Демичев и др.] ; под ред. Н.А. Колоколова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2011. – 423 с.
5. Мартынич Е.Г. Авторитет советского суда / Е.Г. Мартынич ; под ред. В.М. Иванова. – Кишинев : Штиинца, 1991. – 174 с.
6. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1964. – Т. 1. – 1964. – 583 с.
7. Вільгушинський М.Й. Суди загальної юрисдикції як суб'єкти соціальної взаємодії: адміністративно-правове дослідження : [монографія] / М.Й. Вільгушинський. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. – 415 с.
8. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади: суспільство, правосуддя, держава : [монографія] / С.В. Прилуцький. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
9. Селіванов А.О. Наукові погляди на сучасні конституційні процеси / А.О. Селіванов. – К. : Логос, 2014. – 132 с.
10. Кони А.Ф. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. Воспоминания / А.Ф. Кони ; сост., вступ. ст. и примеч. Г.М. Миронова, Л.Г. Миронова. – М. : Госюриздат, 1956. – 888 с.
11. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : [монографія] / Л.М. Москвич. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2011. – 384 с.
12. Моисеев С.В. Философия права / С.В. Моисеев. – Новосибирск : Сибирское университетское изд-во, 2003. – 203 с.

Анотація

Гладий С. В. Суспільство як суб'єкт легітимації судової влади. – Стаття.

Статтю присвячено аналізу наявних у суспільстві ресурсів щодо легітимації судової влади.

Ключові слова: суспільство, легітимність, судова влада, суспільний контроль, ресурси легітимації.

Аннотация

Гладий С. В. Общество как субъект легитимации судебной власти. – Статья.

Статья посвящена анализу имеющихся в обществе ресурсов, необходимых для легитимации судебной власти.

Ключевые слова: общество, легитимность, судебная власть, общественный контроль, ресурсы легитимации.

Summary

Gladyy S. V. Society as a subject of legitimation of the judiciary. – Article.

This article analyzes of society's resources needed for the legitimization of the judiciary.

Key words: society, legitimacy, judiciary, public control, resources legitimation.

УДК 342.56

В. М. Кравчук

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ (КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ) ГАРАНТІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасних умовах довіра до судової влади значною мірою залежить від ефективної роботи суддів та належного виконання ними своїх обов'язків.

Незалежність, неупередженість суддів під час виконання ними своїх повноважень забезпечується наявністю системи гарантій суддівської діяльності. Одним із напрямів удосконалення діяльності органів судової влади є підвищення ефективності суддівської діяльності, що у свою чергу буде залежати переважно від забезпечення суддів необхідними гарантіями.

Слід зазначити, що в юридичній літературі вже розглядалося питання щодо визначення гарантій незалежності суддів, однак воно й надалі є досить дискусійним. Зокрема, відповідно до узагальненої класифікації на основі критерію територіальної спрямованості гарантії діяльності суддів поділяються на міжнародно-правові та внутрішньодержавні, які у свою чергу поділяються на загальносоціальні та спеціальні юридичні (нормативно-правові й організаційно-правові). У цьому аспекті малодослідженими залишаються саме загальноправові (конституційно-правові) гарантії діяльності суддів. Вони є важливою умовою реалізації суддями своїх функцій і повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження загальноправових (конституційно-правових) гарантій діяльності суб'єктів конституційно-правових відносин у будь-який час розвитку й становлення конституційно-правової доктрини не втрачали своєї актуальності. Зокрема, особлива увага приділяється загальноправовим (конституційно-правовим) гарантіям прав і свобод людини та громадяни-